

Sider af bogbindets historie

Af Birthe Lassen,
Formand for
Dansk Forening
for Bogbind

Bogbindet har som bogens tro følgesvend sin egen spændende historie som fag og som kulturhistorisk objekt. I artiklen vil jeg forsøge at give en kort beskrivelse af nogle få sider af bogbindets historie i Europa og i Danmark.

Begyndelsen: papyrus udkonkurreres af pergament

Bogens historie går langt tilbage i tiden – helt til de ægyptiske bogruller. Ca. 2000 år f.Kr. skrev ægypterne på papyrus. Det ydre af papyrusbarken blev fjernet, og inderbarken blev skåret i tynde strimler. Strimlerne blev limet sammen i lange baner, som kunne rulles op. Dermed var bogrullen skabt. Papyrusrullerne blev opbevaret i krukke, der beskyttede bogrullen. Disse krukker kan betragtes som tidlige slægtninge til vor tids bogbind. Man rullede papyrussen, fordi den ikke kunne tåle at blive foldet, og da den var så velegnet et materiale til at skrive på, gik der lang tid før bogen, bestående af enkelte blade, så dagens lys.

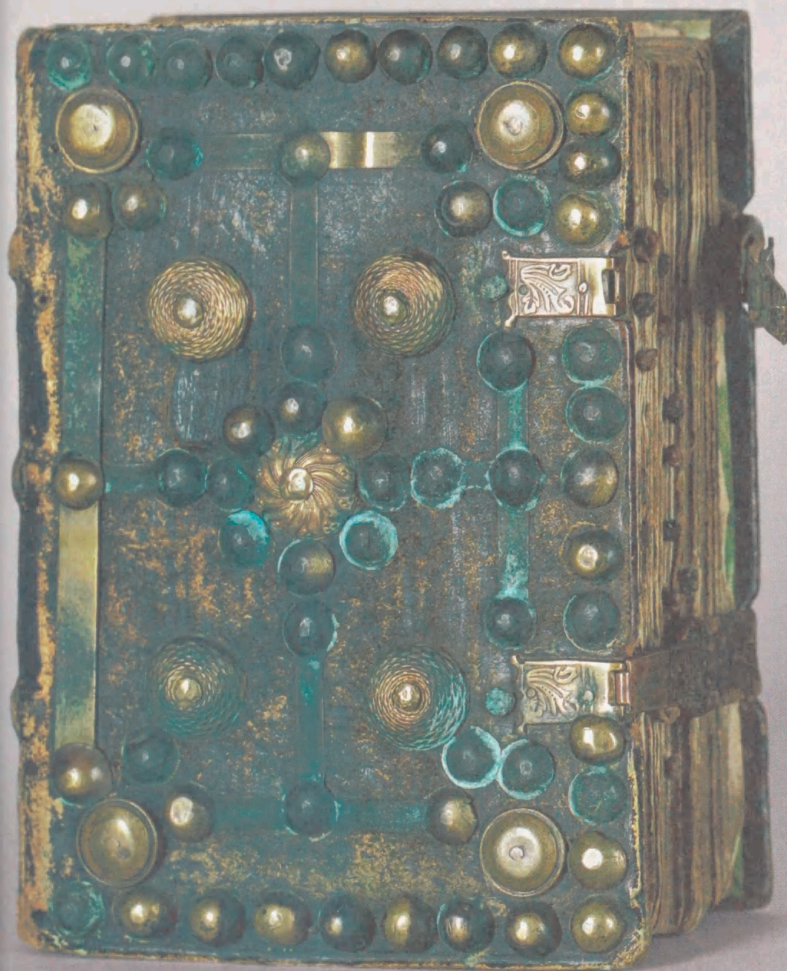
Før papiret blev udbredt, skrev man på birkebark og palme-

plade, og undertiden på træplader, læder, linned eller silke. Når man brugte birkebark, præparerede man indersiden af barken, som derefter blev skåret ud i lange strimler af ca. fire fingres bredde og lagt oven på hinanden. Herefter borede man et hul i hvert blad og hæftede dem sammen med en beskyttende dækplade af træ på hver side. En måde at beskytte bogen på, der på mange måder minder om vores senere bogbind.

I Europa var det udbredt at skrive på skind, som regel fåre-, kalve- eller gedeskind, og omkring 300 f.Kr. begyndte man i Lilleasien i byen *Pergamon* at behandle skindet, så det blev bedre at skrive på: pergamentet var opfundet. Pergament kan tåle at blive foldet, og man kan skrive på begge sider af det. Det blev en alvorlig konkurrent til papyrussen. I løbet af de første århundreder af vores tidsregning begyndte man at folde *pergamentet* til ark og til sidst hæftede man snore gennem huller nær ryggen. Dermed opstod den tidligste direkte forløber for vores bogform, *codex*-formen. Senere skar man de første og sidste ark større for at beskytte bogblokken. Codex-formen og denne primitive form for indbinding bestod til langt op i middelalderen.

Middelalder: pragtbind og studieböger

I middelalderen var det munkene, der skrev og indbandt böger. Udførelsen af bögerne blev således til en næsten hellig gerning, og med den megen tid, som munkene havde til rådighed, udviklede de den mest fantastiske bogkunst, både hvad angår skrift og indbinding. Nogle af de mest berømte bogbind blev fremstillet i den ældre middelalder i form af kirkelige pragtbind, de såkaldte *klenodiebind*. Kirkerne var rige, og intet var for godt til disse bogbind. Bogens permer, de to bindsider, var af træ, og blev med hjælp fra guldsmede og billedskærere belagt med alt fra elfenbensrelieffer og guldbelægning til perler og ædelstene. Klenodiebindene blev hæftet på dobbelte hampesnøre, som lå uden på arkene. Træpermerne kunne være af bøg og eg. Når bogen var hæftet, blev snorene stukket ind gennem bindsidernes træplade og fastkilet med træpløkke.

Klenodiebind

Helbind i mørkfarvet svineskind med dekoration af messingsøm, messingbukler og messingspænder. Sandsynligvis udført i 1500-tallet som en efterligning af de kostbare middelalderbind dekoreret med guld, sølv, emalje og ædelstene. (*Viatici pars æstivalis secundum rubricam Ecclesie Misznensis*. Leipzig 1502. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 96, - 54 oktav).

Ikke alle middelalderlige bøger var klenodiebind. Bøger, der blev brugt til studieformål uden for kirken, fik ikke denne storslåede indbinding. Mange blev indbundet i pergament og dekoreret med blindtrykte rammer omkring et midterfelt. Denne form for blindtrykt dekoration udført med forskellige slags stempler holdt sig hele vejen op igennem middelalderen. Blindtrykt vil *sige*, at

man med et stempel presser en dekoration ned i bindet uden derefter at pålægge dekorationen farve – i modsætning til det velkendte guldtryk. På hjørnerne kunne der være svære metalbeslag for at beskytte bindet, og metalspænder for at holde bogen tæt lukket.

Bøgerne kunne også have fastgjort en jernkæde, som gjorde det muligt at lænke dem til de ret stejle læsepulte eller hylderne i klosterbiblioteket, så bogen hverken blev stjålet eller faldt på gulvet. I Danmark har man fremstillet de såkaldte *lænkebind* så sent som i midten af 1500-tallet.

De rituelle bøger med overdådig anvendelse af ædelstene forsvandt efterhånden helt og blev erstattet af senmiddelalderlige pragtbind. I den gotiske tidsalder, 1150-1425 (i Danmark op til 1550) brugte man guld, sølv eller kobber, i reglen hamret i relief eller graveret, ofte med en baggrund af skind eller fløj, til indbinding af særlige bøger. Illustrationen viser et noget senere bind, men grundidéen er den samme.

I løbet af middelalderen voksede antallet af bøger drastisk. Det havde meget stor betydning, at man ud over at skrive bøgerne i hånden, nu ofte på papir, begyndte at skære hele sider ud i træblokke, der blev brugt til at trykke hele sider ad gangen, den såkaldte *blok-bog*. Denne proces gjorde det muligt at skabe flere eksemplarer af en bog hurtigt efter hinanden. I 1440 opfandt Johann *Gutenberg* en måde at trykke bøger på med såkaldte løse typer, og med dem opstod den moderne bogtrykkerkunst. Det var således muligt at benytte de samme bogstaver til trykning af flere sider, og man kom ud over det tidskrævende arbejde at skære hver enkelt side ud i træ. Der kom nu så mange bøger fra trykkerierne, at der blev sparet alvorligt på materialerne til bogbindene.

Efterhånden som der blev stadig flere bøger, fik en bindtype, hvor *træpermerne* blev overtrukket med skind, sit store gennembrud. I 1400-tallet blev der, især i Tyskland, udført meget fine såkaldte *lædersnitsbind*. Som regel fremkom dekorationerne ved, at skindet blev fugtet og punslet – en teknik der stammede fra middelalderen. Disse bind er dekoreret med bibelske figurer, helgener og våbenskjold m.m.

Sølvbind

Venetiansk helbind i rød silke c. 1682, hvorpå er slået 2 plader i drevet og cisele-ret sølv. På forpermen ses Venedigs symbol Markusløven og på bagpermen familien Soderinis våben. Forneden ses seglkapsel med dogen Silvester Valerius' våben (Ducale dvs. instruktion for Gabriel Soderini udstedt af dogen Silvester Valerius 1682.

Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Katalogsignatur: GKS 1941 kvart).

Renæssance: arabisk guldtryk og store bogsamlere

Gennem den stigende handel med de arabiske lande fik man i Europa kendskab til det orientalske bogbind, der adskilte sig markant fra de middelalderlige europæiske bind ved at være udsmykket med forgyldte dekorationer. Kendskabet til det orientalske bind markerer en milepæle i bogbindets historie i Europa. Italienerne lærte som de første i Europa at forgyldte bogbind, og efterhånden hentede man i stadig stigende grad inspiration fra den orientalske ornamentik. Det blev begyndelsen på en lang række af forskellige former for dekorerede bind, der ofte blev udført på bestilling og vidner om tilhørsforhold til den følgende tids store bogsamlere.

Europæerne fik også kendskab til det persiske *lakbind* fra 1500- og 1600-tallet. Bindene blev påført et kridtlag og påsmurt farveløs lak. Derefter blev bindet dekoreret med vandfarve, og til sidst kom flere lag lak på. De persiske bind blev ofte dekoreret med figurbilleder, jagtscener o.l. udsmykket med guld, perlemor og mange stærke farver.

Den berømte bogtrykker *Aldus Manutius* (1450-1515) grundlagde i 1489 en forlagsvirksomhed med eget bogbinderi, senere videreført af hans søn og sønnesøn indtil 1597. De første af hans bind havde endnu træpermer, men han fandt snart ud af at bruge pap i stedet for. Der blev også brugt ituskårne manuskripter af pergament og papir, eller sammenklæbede korrekturark. Adskillige meget tidlige skrifter er således blevet genfundet som dele af bogbind til andre bøger. Det blev nemmere at fremstille bogbind på denne måde, og bøgerne var ikke længere så tunge. *Aldus* erstattede også de tunge spænder med bånd. Han fortsatte en tid med at udgive bøger i folioformat eller kvartformat, men i 1501 gik han helt over til oktavformat. Hans bogbind kaldes for *aldinere*. De første *aldinere* var kun dekoreret med blindtryk, men senere kom forgyldningen til, først kun som små stempler, men dekorationerne blev større, og man lærte at trykke lange linjer i guld. Ornamenterne på *aldinerne* var mest fletværksmønstre og arabeskeagtige plantemotiver. I midterfeltet blev titlen trykt.

**Persisk
lakbind**

Bind i rød lak
med dekoration
af gyldne blom-
ster. Iran c. 1874.
(Koran-hånd-
skrift. Iran 1874.
Det Kongelige
Bibliotek. Orien-
talsk Samling.
Cod. Arab.
Add. 45).

Aldus' bogbindere udførte også rigtige luksusbind for rige bogsamlere. En af dem var franskmænden Jean Grolier (1479-1565). Måske verdens mest berømte bogsamler. Grolier fik sine bind indbundet i Italien og Frankrig. Bindene er ofte karakteriseret ved sammenslyngede rammer med brudte linjer og bånd, fremhævet ved at være blevet *bejdset* eller malet sorte. Ryggen, som man tidligere ikke havde ladet være egentlig dekoreret, er på en del af *Grolier-bindene* blevet dekoreret som en del af det samlede udtryk.

Jean Grolier-bind

Helbind i brunt kalveskind med båndornamenter i sort farve og forgyldte arabesker med blomster og blade (skraverede stempler). Midt på forpermen værkets titel i guld. Herunder ligeledes i guld: Io Grolierii et amicorum. I bagpermens midterfelt i guld: Portio mea Domini sit in terra viventium. (Jean Groliers valgsprog). Muligvis udført af Etienne Roffet for den franske bogsamler Jean Grolier ca. 1530. (Plautus: *Comediae*. Ed. P. Buccardus. Brixiae 1506. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 16, - 224 folio).

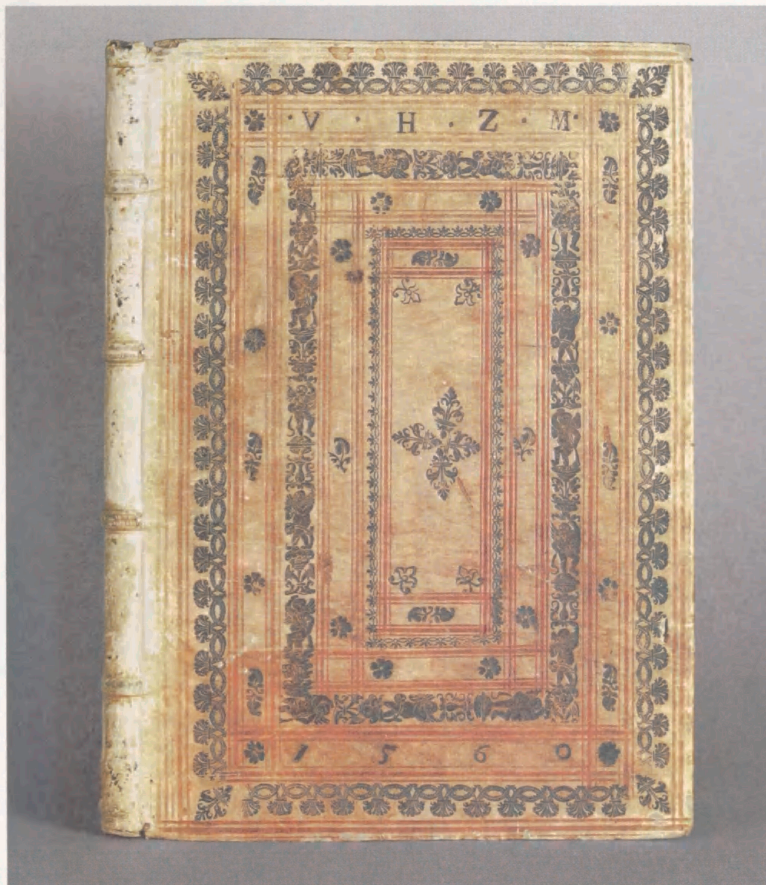
I 1400-tallet opstår en hel bogsamler-mani. Ikke blot blandt konger og fyrstelige, men også blandt det velhavende borgerskab. Man får nu for første gang siden antikken nye offentlige biblioteker.

I Frankrig opstår under Karl IX (1560-1574) en ny måde at dekorere en bindside på, der fik stor betydning i det følgende århundredes franske bogbinderkunst. Den eneste dekoration var et våbenskjold på *midten*, en smal bort langs kanten, og små stempler med liljer, kronede monogrammer o.l.

En anden, ny dekorationsmåde, som den franske bogbinder Nicolas Eve formentlig var ophavsmand til, var den såkaldte *fanfare-stil*. Han var *hofbogbinder* for Henrik III (1574-1589) og for Henrik IV (1589-1610). Disse bogbind afviger fra alt, hvad man hidtil havde set.

Tysk renæssance-bind med blindtryk

Helbind fra 2. halvdel af 1500-tallet i brunfarvet svineskind dekoreret med stempler og rullestempler i forgyldning og blindtryk. Super-exlibris for V[rich] H[erzog] Z[u] M[ecklenburg], dvs. Christian IVs morfar. (Paul Pambst: Lossbuch. Strassburg 1546. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: Filos., - 3112 folio).

Dekorationen på fanfarebindene dækker hele bindsiden og består af slyngede bånd, spiralformede blomsterranker, palme og laurbærgrene samt små cirkler e.l., i midten et våbenskjold. Til disse bind blev der typisk brugt rødt maroquinskind. Disse komplekse, men alligevel elegante, bind er typisk franske. Ingen anden nation har kunnet efterligne fanfare-bindene.

Reformationen: fantastiske rullestempler og engelske broderier

I Tyskland nåede man ikke så langt så hurtigt. Først omkring 1550 begyndte man ligeså langsomt at bruge pap til permerne. Indtil da var permerne stadig af træ overtrukket med kalveskind eller hvidt svineskind, forsynet med metalspænder, og dekorationerne var stadig middelalderlige blindtryk med plade- og rullestempler. Efter reformationen kom der motiver på rullestemplerne i form af billeder af f.eks. reformatorerne Luther og Melanchton eller tyske fyrster. Der er tale om meget detaljerede stempler, en glansperiode i rullestemplernes historie.

Hen imod slutningen af 1500-tallet begyndte rige købmandsslægter i Tyskland at lade fremstille skindbind med forgyldninger i regelmæssige geometriske figurer i retning af Groliers. En af Tysklands mest berømte bogbindere fra denne tid er Jakob Krause (1531-1585) fra Augsburg. Som 40-årig blev han kaldt til hoffet i Dresden, hvor han fungerede som bogbinder og bogindkøber for kurfyrste August 1. af Sachsen (1553-1586). I hans bestalling som bogbinder står der, at han til det kurfyrstelige bibliotek skulle indbinde bøger i den tyske og den fransk-italienske stil. Krause var en meget dygtig og alsidig bogbinder.

Selvom andre tyske bogbindere forsøgte at gøre ham kunsten efter, hvad angår forgyldninger og nye dekorationsformer, kom de aldrig op på siden af ham. Krause mestrede både det tyske blindtrykte bind dekoreret med rullestempler, samt maroquinbind med overdådige forgyldninger – den franske og den italiensk-orientalske stil. Derudover var han en virkelig mester i

Fanfarebind

Fransk helbind i rød maroquin fra 2. halvdel af 1500-tallet. Forgyldt dekoration i fanfare stil. (Fr. Patricius: *De institutione rei publicae*. Paris 1575. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: Sfv.:1, - 335 oktav).

Krause-bind

Helbind i brunt kalveskind dekoreret med forgyldte arabesker. I midten på forpermen det saksiske våben, på bagpermen de danske løver. Udført af den saksiske hofbogbinder Jakob Krause, Dresden ca. 1578. (Pinæus: *Historia plantarum*. Lugduni 1567. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 136, - 153 oktav).

malede, forgyldte og ciselerede snit, dvs. dekoreret af bogblokkens sider.

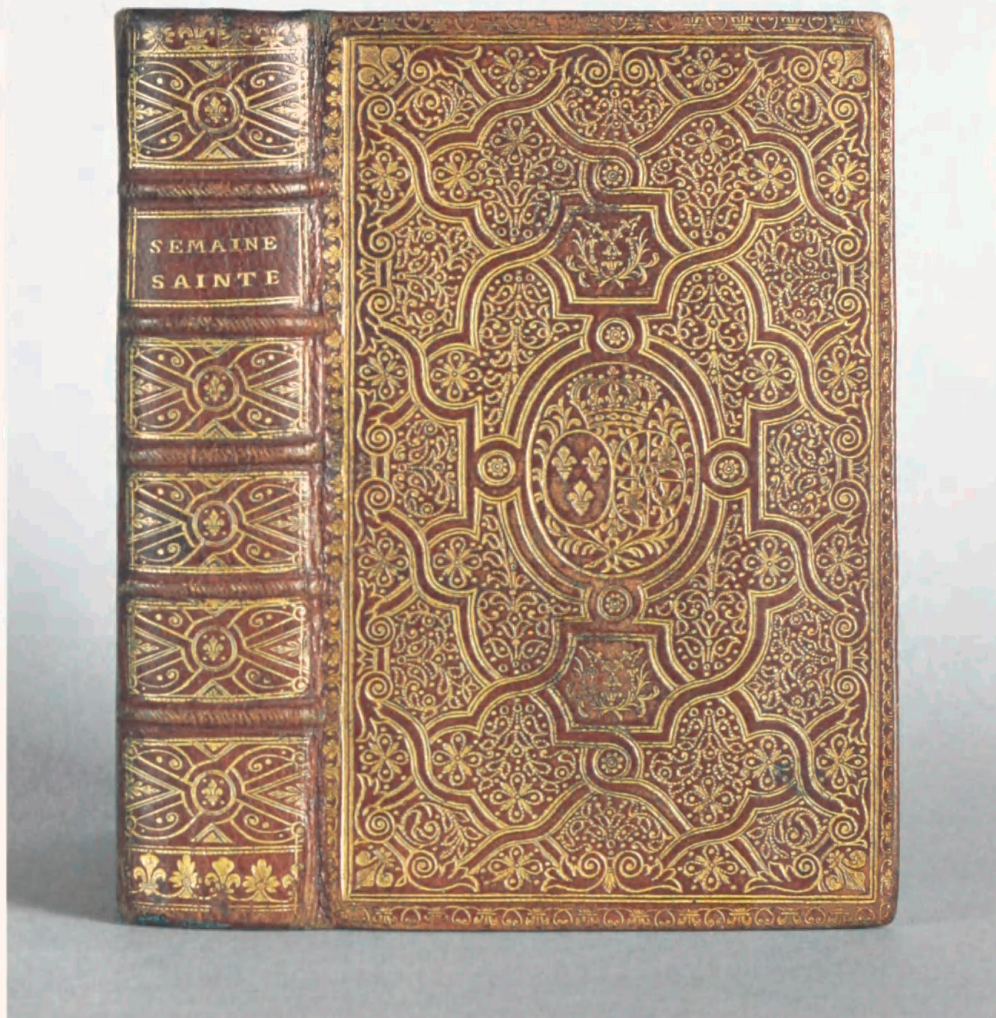
Ligesom i Tyskland var også de engelske bogbind længe om at udvikle sig. Først omkring 1540 kom den italiensk-franske form for dekorationer til England. Det skyldtes, at den franske bogtrykker Thomas Berthelsen blev kaldt til England af Henrik VIII (1509-1547).

En særlig engelsk specialitet fra denne tid skal nævnes: de *broderede bind*. Traditionen med broderede bind holdt sig i mange år, f.eks. var dronning Elizabeth I (1509-1547) meget begejstret for den. Bindene, der var overtrukket med fløjls eller silke, blev broderet med guld- og sølvtråde og silke i alle farver. Der blev også brugt perler og pailletter. De første bind blev syet med fladsting, men senere stræbte man efter en kraftigere reliefvirkning. Motiverne kunne f.eks. være et våbenskjold omgivet af planteranker eller forskellige blomstermotiver. De broderede bind blev især brugt omkring bønne- og salmebøger.

Barokken: le Cascon og jansenistbind

I barokken, ca. 1550-1720 (i Danmark 1630-1750) var det stadig Frankrig, der lå i front inden for bogbinderkunsten. Ved 1600-tallets begyndelse herskede endnu fanfare-stilen. Men herefter vandt en ny dekorationsform indpas. Den franske bogbinder kaldet Le Cascon (virksom omkring 1625) bandt sine bøger ind i rødt maroquinskind, der blev den absolut dominerende farve til finere franske bind. Le Cascon bind var ligesom fanfarebindene dekoreret med båndmønstre, som var ordnet mere eller mindre strengt geometrisk. Derudover benyttede han stempler med punkterede linjer, således at fine spiralslyngede ranker, trykt i ganske små punkter, lagde sig som et spind hen over hele bindfladen eller omkring midten af bindet, hvor ejerens mærke var stemplet. Også på rygfelterne bredte der sig punkterede linjer. Disse luksusbind havde ofte silke eller skind som forsats, dvs. beklædningen af indersiden af bindsiderne. Tidligere havde forsatsen gerne været af almindeligt ufarvet papir, nu blev det almindeligt at bruge forskellige former for marmorerede papir.

I skarp kontrast til den overdådige gulddekoration hos Le Cascon foretrak både Ludvig XIII (1601-1643) og Ludvig XIV (1643-1715) en meget enkel udsmykning. Dekorationen på den type bind, som har fået betegnelsen jansenistbind efter den strenge religiøse retning „Jansenisterne“, bestod alene af en enkelt ram-

Le Gascon-bind

Fransk helbind c. 1730 i rød maroquin dekoreret med forgyldning i le Gascon stil, men med pladetryk. Midt på permerne super-exlibris for Ludvig XV's dronning Marie Leczinska. (*Office de la semaine sainte en Latin & en Francois*. Paris 1728. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 96, - 49 oktav).

me med liljestempler i hjørnerne og det kongelige våben trykt i midten. Til gengæld var indersiden af permerne betrukket med skind eller silke, som blev rigt dekoreret. Også andre store fran-

ske bogsamlere foretrak denne form. Le Cascon-stilen blev fulgt op af andre imponerende dekorationer, f.eks. i form af knipplingsagtige stempler. For en dygtig forgylder var der mange muligheder i denne filigranagtige udsmykningsform. Disse forgyldninger krævede lang tid og eminent teknisk færdighed, da der var tale om meget små stempler. Man begyndte hurtigt at lave stemplerne større, så de samme punkterede ornamenter var samlet i en helhed. Man udførte også kvartcirkelformede vifter af dem, de såkaldte *viftebind*.

Vifte- og filigranbind

Helbind i olivengrøn maroquin med 2 par bindebånd i lyseblå silke. Forgyldt dekoration i viftemønster. Frankrig eller Italien c. 1640. (Valdemar Christian, greve til Slesvig og Holsten: *Iter e Dania per Germaniam, Hollandiam coeterasque XVII. Provincias, Galliam, item Italiam et Angliam ab anno 1636 ad 1639 factum et conscriptum*. Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Katalogsignatur: GKS 2651 kvart).

I Tyskland fik Le Cascon-dekorationerne stor betydning, og også de engelske bogbindere tog dem til sig. I løbet af det 1600-tallet udvikledes i England et brugsbind, *cambridgebindet*, der fik stor betydning for dansk indbinding i 1700-tallet.

Efter at de danske bogbindere i mange år havde været under stærk tysk påvirkning, kom også den franske påvirkning så småt til Danmark. Frederik III (1648-1670) ansatte i 1663 Peter Schumacher som kongelig archivarius og bibliothecarius. Han stod bl.a. for indkøb af bøger til kongens bibliotek og fik gennem sine rejser mange kontakter i udlandet. I 1664 ansatte han to franske bogbindere, Jean Michel og Micholet fra Lyon til Kongens bibliotek, hvor de var tilknyttet indtil 1689. De franske bogbindere indbandt meget enkle bind, men med mindelser om Grolier-stilen.

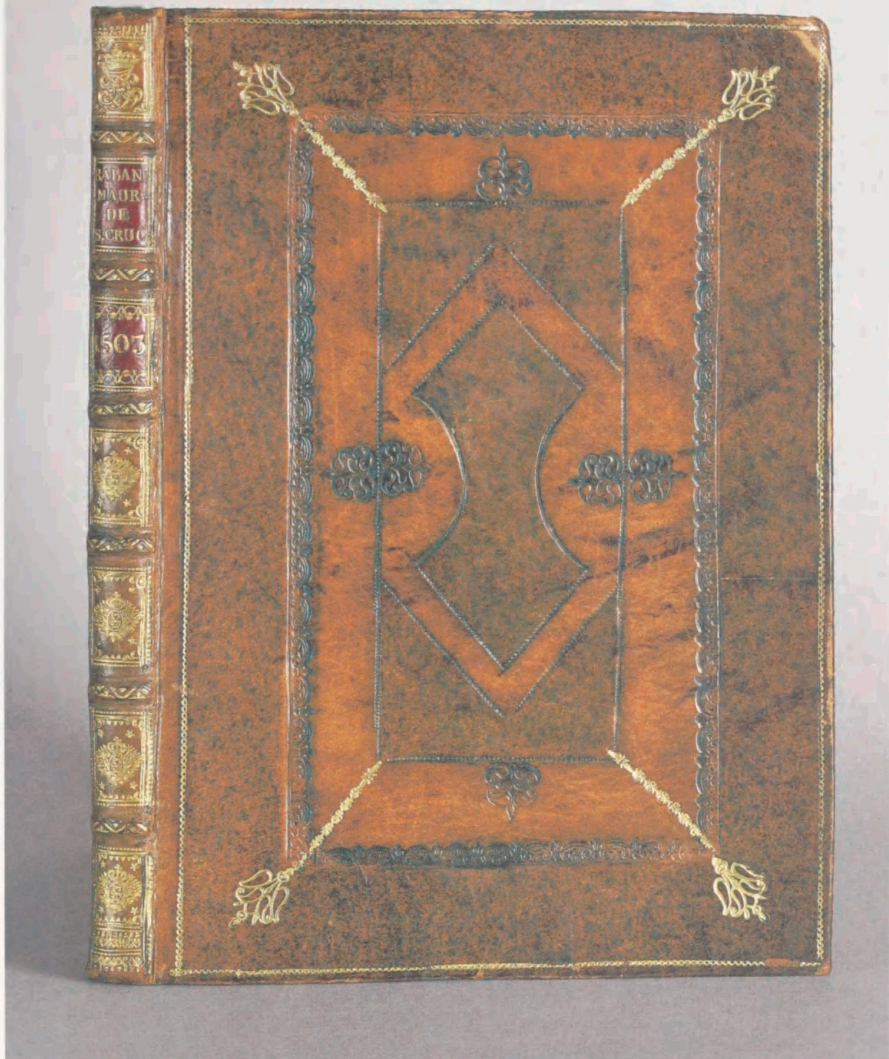
Rokoko: forfinede kniplinger, italienske mosaikker og danske spejlbind

I den periode man kalder rokoko, ca. 1720-1750 (i Danmark ca. 1735-1775) udvikledes de franske kniplingsmønstre yderligere. De blev stadig mere lette og elegante. Dekorationerne breder sig nu i bølgende tungeformer fra bindets kanter ind mod midterfeltet, idet de fremhæver bindets hjørner og sidelinjernes midte ved udløbende spidser. Midterfeltet står enten bart eller med ejerens våben. Ryggen blev også dekoreret, og nogle bind fik guldsnit.

De italienske bogbindere havde en storhedstid inden for skindmosaikken, der fik meget stor betydning for senere tiders bogbind. Skindmosaikken kræver den største omhu fra bogbinderens side. Der er to grundlæggende forskellige måder at udføre det på. Den ene kaldes *applikation*. Ved denne metode overtrækkes hele bogen med skind, hvorefter det mønster, man ønsker at indlægge i andre farver, udskæres og skærfes meget tyndt i forskellige små stykker, der klæbes ovenpå. Den anden metode kaldes *intarsia*. Ved denne metode overtrækkes bogen ligeledes med skind, men i modsætning til den første metode, nedfældes mosaikstykkerne ved, at man skærer tilsvarende i det oprindelige skind. Begge metoder kræver et sikkert håndslag.

Dansk spejlbind

Dansk helbind i brunt kalveskind. Udført i 1730'erne af Johann Boppenhausen til Det Kongelige Bibliotek. Enkelt forgyldt yderkant på perme- ne med forgyldte hjørneornamenter og kanter, svunget spejl i to brune nuancer. Røde ryg- titelfelter samt Christian VI's kro- nede monogram og rigsvåben som ryg- dekoration. (Raba- nus Maurus: *De laudibus sancte crucis*. Pforzheim 1503. Det Konge- lige Bibliotek. Bog- historiske Samlin- ger. Katalog- signatur: 2, - 189 folio).

Danmark fik i denne periode sin primære inspiration fra Eng- land specielt cambridgebindene, der blev til de danske *spejlbind*, også kaldet Holberg-bind. Der findes mange varianter af denne form for danske bind. Bindene blev bundet ind i kalve- eller fåre- skind. Det karakteristiske er, at der omkring et rektangulært mørkfarvet midterfelt, spejlet, løber en lysere farvet ramme, og uden om den igen en mørkere ramme. Spejlet og den lysere ram- me markeres af en blindtrykt bort. Ryggene blev dekoreret i Le Cascon stil.

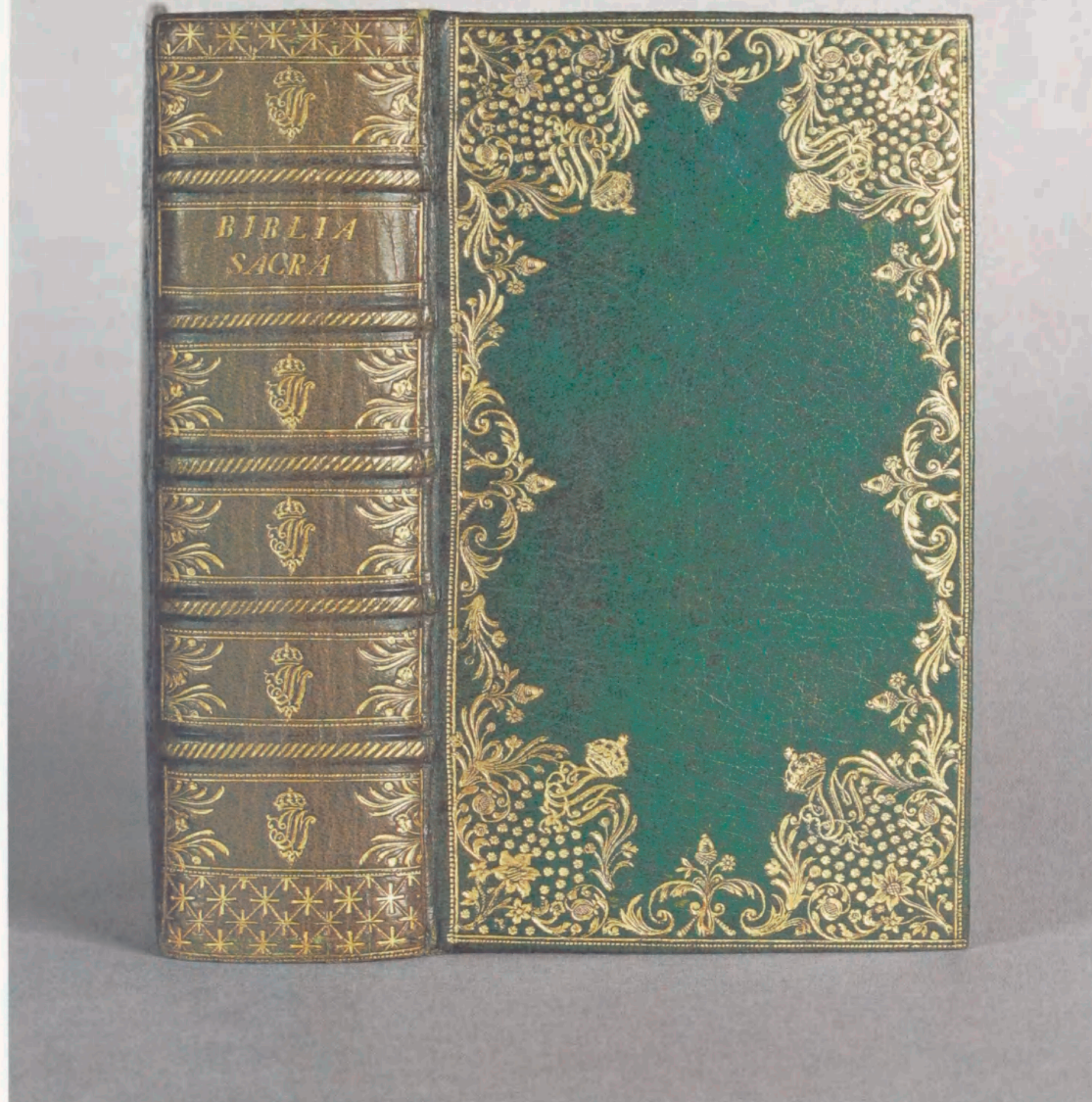
Den første, der begyndte at efterligne cambridgebindene, var formodentlig bogbinder Johann Boppenhausen, der kom til Dan-

mark fra *Kassel* i 1699 og blev mester i 1703. En anden tysk bogbinder, der også flyttede til Danmark og fik stor betydning for danske rokokobind, var Georg Julius Liebe (1710-1778), der gjorde sit mesterstykke i København i 1734, og blev hofbogbinder i 1746. En særlig dygtig bogbinder i perioden var Johann Tobias Wilhelmi (1738-1798) i hvis sene produktion Louis-Seize-stilen satte sine spor.

Nyklassicisme: geometrisk enkelhed og danske hjerteklapbind

I løbet af den følgende periode kaldet nyklassicismen eller empirietiden, ca. 1790-1820 (i Danmark 1800-1840), ændredes nogle grundlæggende forhold omkring bogbindet. Man begyndte at hæfte bøgerne anderledes. Nu blev skindryggen ikke sat direkte på ryggen, men på *en* løs ryg, skåret af et stykke tyndt karton, som ikke er fastklæbet til arkenes ryg. På den løse ryg limer man skindet, og derefter sættes det på bogen. Denne teknik blev indført i slutningen af 1700-tallet. Teknikken gav bogen et bedre opluk, og i modsætning til bøger med den faste ryg, tog forgyldningerne ikke så meget skade af bogens brug. Den falske ryg betød, at man ikke længere så hæftesnoren som ophøjede linjer på tværs af ryggen. Senere genindførte man opdelingen af ryggen i felter ved at indføre såkaldte falske bind, hvor man indlagde ophøjninger på den falske ryg.

Udsmykningerne blev mere enkle. Som følge af den franske revolution forsvandt den lette franske stils herredømme og blev overtaget af den italienske stils strengere geometriske former. I England fungerede bogbinderen Roger Payne (1739-1797), der udførte fantastisk smukke bind, og hvis håndværk blev forbillede for den senere Arts & Crafts-bevægelse. Payne udførte sammen med sin kone alting vedrørende bogbindet. Han farvede skindet, tegnede dekorationerne, og udskar selv stempler og bogstaver. Hans bind var som regel dekoreret med en enkelt spinkel linjeramme, inden for hvilken hjørnerne er let dekorerede, i midterfeltet et våben eller figurmotiver fra en græsk-romersk kamé.

Wilhelmi-bind

Helbind i grøn maroquin udført af J. T. Wilhelmi i sidste halvdel af 1700-tallet. Dekoreres i rokokostil med bredt svunget forgyldt kniplingsbort på permerne med dronning Juliane Maries kronede monogram i hjørnerne. Forgyldt bort med vindrueklaser på kanter og indslag. Ryggen med 5 ægte bind med dronningens monogram som dekoration i felterne og med titel i andet felt. (*Biblia, das ist d. gantze heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments*, Ulm 1763. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsnummer: 82, - 238 oktav).

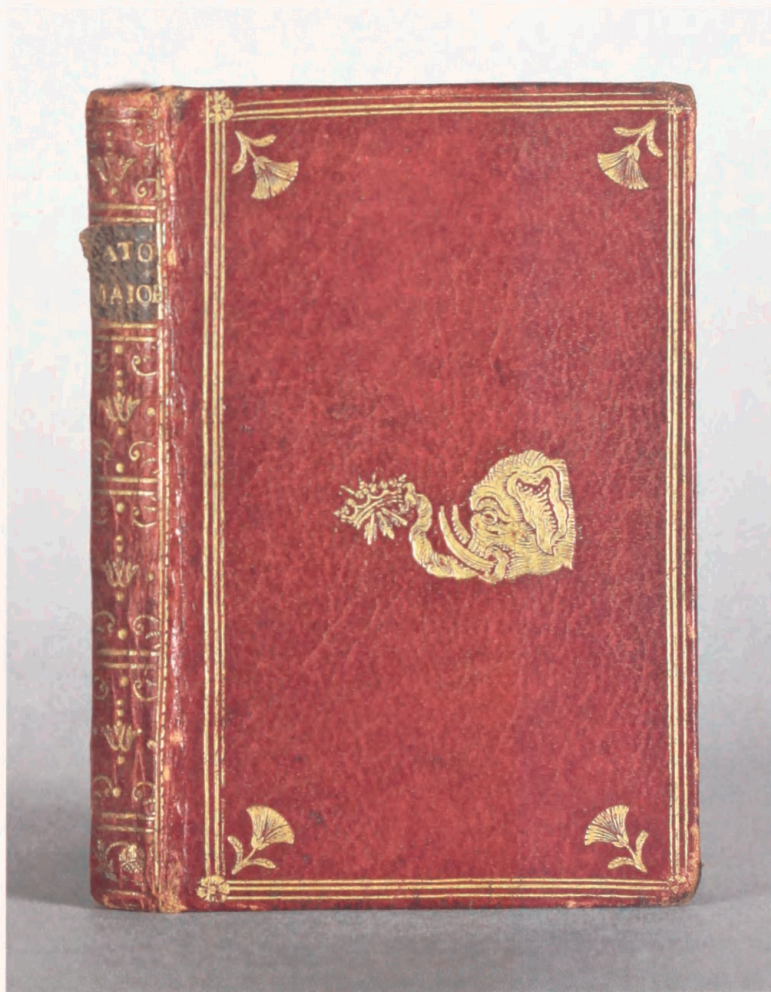
Ryggene blev fyldt med små filigranagtige stempler ordnede omkring et større, ofte farvet stempel i midten. I Danmark findes tilsvarende bind udført til den berømte danske bogsamler Bolle Willum Luxdorph.

Danmarks eneste virkelige originale bidrag til det ældre bogbinds historie må være *hjersteklapbindene* fra nyklassicismens tid. På indersiden af forpermen udskar man to små klapper, der tilsammen dannede et hjerte, der, når de blev bøjet til side, afslørede nogle forbogstaver eller et navn, som regel også en dato. Hjersteklapbindene sad ofte i salmebøger. De er kendt fra ca. 1820.

**Bind
dekoreret
med smal
bort og
våbenskjold**

Helbind i rød maroquin dekoreret med forgyldt 3-dobbelt stregramme, i hjørnerne rosetter og blomster. Superexlibris for den danske bogsamler Bolle Luxdorph midt på permerne. (2. halvdel af 1700-tallet). (M.T. Cicero: *Cato Maior*. Lutetiae 1758.

Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 171, - 459 oktav).

Danmark på vej mod det moderne bogbind

Bortset fra hjerteklapbindenes kuriøse bidrag til bogkunsten, er der ikke meget at hente inden for bogbinderkunsten i Danmark i løbet af 1800-tallet. Forskellige faktorer, så som at papirkvaliteten blev markant ringere, førte i 1888 til, at xylograf F. Hendriksen (1847-1938) oprettede Forening for Boghaandværk, og i 1893 Fagskolen for Boghaandværk, på linje med udenlandske foreninger for det gode håndværk. Mest berømt i den forbindelse er den engelske Arts & Crafts-bevægelse, som blev anført af William Morris, og som talte den meget betydningsfulde engelske bogbinder Thomas James Cobden-Sanderson (1840-1922) blandt sine medlemmer. Denne nye opmærksomhed i Danmark på det gode håndværk blev et vigtigt incitament til udviklingen af det moderne bogbind, der blev præget af en frigørelse fra de strenge traditioner, og fremhævelse af det enkelte bind, både hvad angår teknik og design. Forening for Boghaandværk var fra begyndelsen med til at opfordre danske bogbindere til at binde bøger ind til udstillinger – også i udlandet. En ny generation af bogbindere, deriblandt Immanuel Petersen, I.L. Flygel og senere Anker Kyster, fik kunstnere til at udforme motiverne til bindene. En af de første og mest nyskabende kunstnere, var Thorvald Bindsbøll. Men også kunstnere som G. Heimann, og Hans Tegner fik betydning. Bogbinderne skaffede sig nye stempler og fileter, og der kom skred i udviklingen af nye typer af overtrækspapir. På samme tid som man i England lagde stor vægt på den håndværksmæssige side af den håndindbundne bog og det frie design, skete der også store ting i Frankrig, hvor man omkring begyndelse af det 20. århundrede udviklede hidtil usete dekorationer i skindmosaik.

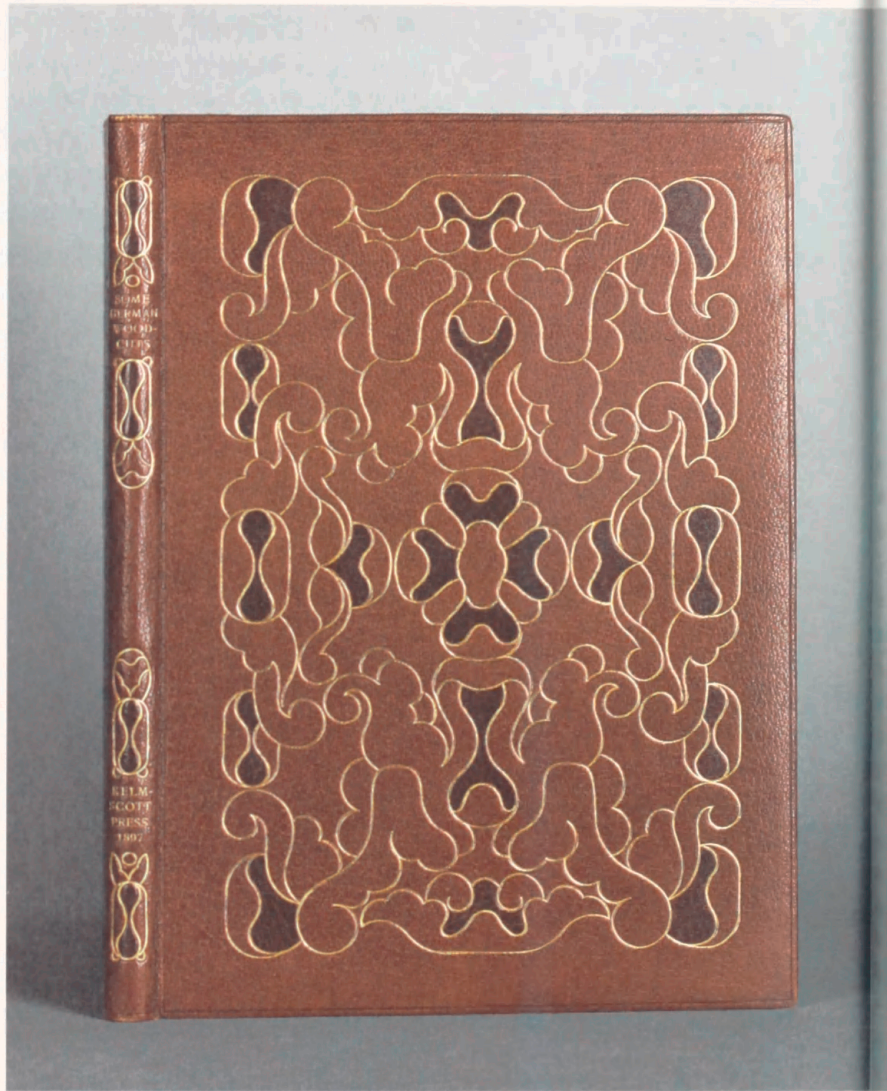
En af de danske bogbindere, der blev påvirket af de franske bind, var Jacob Baden (1861-1940). Han var en mester i skindmosaik og en meget dygtig håndforylder. Harald R. Ahrenkiel (1897-1978) var ansat hos Jacob Baden i syv år, derefter blev han selvstændig sammen med Jens Olsen (1894-1982) som håndforylder i det, der senere blev til Ahrenkiel & Olsens Bogbinderi og Haandforylder.

Jeg har allerede nævnt Anker Kyster (1864-1939) som en af

Anker Kyster- bind

Helbind i brun maroquin med skindpålægninger i mørkebrunt maroquin og forgyldning. Bindet udført af Anker Kyster o. 1900 efter forlæg af Thorvald Bingesbøll. (*Some German woodcuts of the fifteenth century ...*

Hammersmith (London) 1897. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: 81:1, -250 kvart).

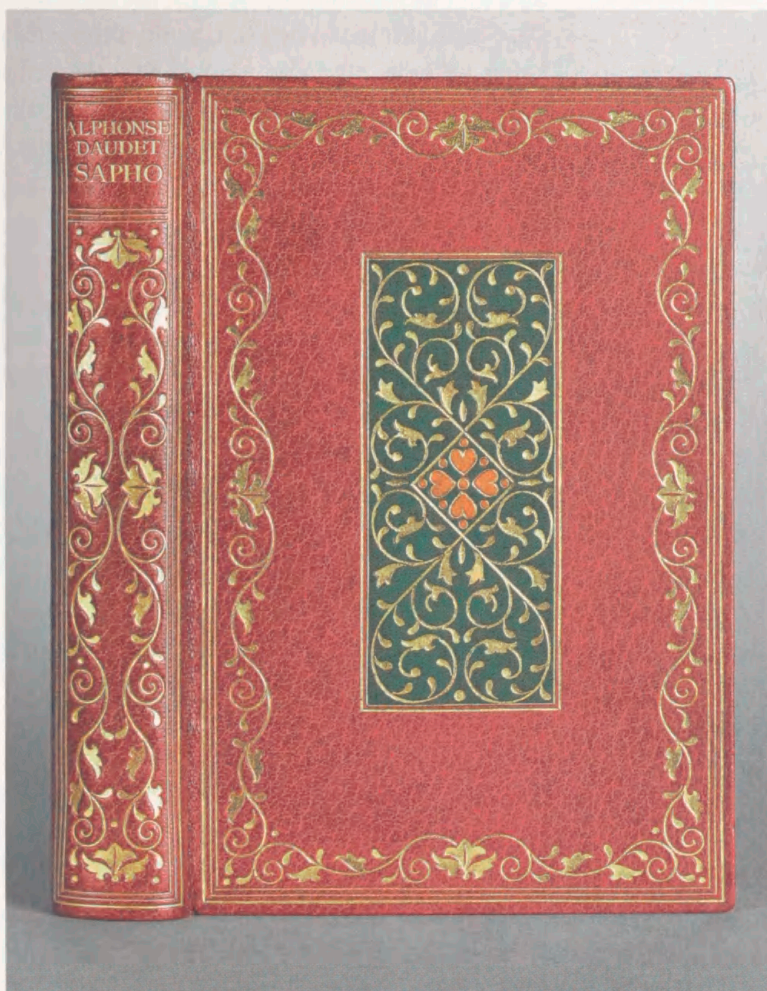
de mest initiativrige i forhold til det moderne danske bogbind. I sine unge år tog han på valsen til Paris, Schweiz, Italien og München, hvor han i høj grad lod sig inspirere. To gange fik han førstepræmie for løsning af Forening for Boghaandværks bogbinderopgave. Han sad i bestyrelsen for foreningen og for fagskolen for bogbind. Han var på hyppige udenlandsrejser, hvor han holdt udstillinger. Ved siden af sit store arbejde som bogbinder nåede han også at skrive en række bøger og artikler.

August Sandgren (1893-1934), en anden af vores store danske bogbindere fra den tid, fortjener at blive nævnt ved enhver lejlighed. Sandgren gik sine egne veje og var måske den, der havde gjort sig mest uafhængig af forrige generationers stil. Efter endt læretid var han på valsen i Frankrig, Schweiz og Tyskland. Han brød sig ikke om bogbind med for meget guldtryk. Han anvendte som regel yderst få ornamentter. I et typisk Sandgren-helbind er det skindet selv, der står med sine smukke årer som dekoration.

Sandgren var af den opfattelse, at det var nemmere at skjule fejl ved bindet, hvis man overlæssede det med gulddekorationer,

August Sandgrenbind

Helbind inspireret af Cobden-Sanderson i rød oaseged med grønne skindpålægninger på forpermen i et rektangulært mønster. Forgyldt ryg, permer, kanter og indslag. Udført af August Sandgren ca. 1920-1925. (Alphonse Daudet: *Sapho*. Paris 1914. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: UÆ8-A2295 oktav).

hvilket han derfor undlod. Enkelte arbejder er mere ornamenterede, men som regel er Sandgrens bind yderst enkle, med en enkelt linjedekoration. Hvad ryggen angik, foretrak han dem flade, uden ret megen runding. Hans helskindebind var af en teknik og æstetisk kvalitet, der ikke før var set i Skandinavien.

Danske papirbind

Ud over sine fantastiske skindbind, var August Sandgren også mester i papirbind. Der var blevet udført papirbind tidligere i Danmark, primært i den fattige tid efter statsbankerotten i 1813. I den periode blev der næsten ikke lavet andet, men de blev smukt udført. Hvilket vel også Sandgren har ment, da han tog teknikken op igen. På denne tid tilvirkede mange bogbindere selv overtrækspapiret til deres bogbind. Der blev lavet meget klistermarmor og bakkemarmorering. Mange var af den mening, at papirerne skulle være meget mønstrede og spraglede. Her gik Sandgren igen sine egne veje og fremstillede enkle og rolige papirer i så afdæmpede farver som muligt. Han havde bl.a. et samarbejde med Axel Salto om mønstret Salsan-papir.

En anden af de store danske bogbindere, der var med til at skabe fornyelse var Henrik Park (1918-1957). Han blev udlært hos Anker Kyster, og da Kyster døde i 1939, blev han trods sin unge alder Anker Kysters efterfølger 1939-1953. Han samlede en række dygtige bogbindere på sit værksted, bl.a. Erik B. Thomsen (1919-) og Bent André (1919-1983).

Under verdenskrigene var det meget svært at skaffe materiale. Dette forhold var en medvirkende årsag til, at Park begyndte at gøre skindryggene og hjørnerne mindre samt formeringen smalle. Det gav bindene et mere elegant præg. I samarbejde med museumsinspektør Jørn Rubow begyndte han at udføre en helt ny slags indbinding, de såkaldte Rubowbind. Af formeringen kom en millimeter smalle slidskinner af hjørnepergament eller skind. Således kom overtrækspapiret ikke i berøring med kanten af bogen forinden, og blev derved ikke så slidt af at blive taget ind og ud af bogreolen.

Et andet eksempel på Parks nytænkning var hans elegante millimeterbind. Millimeterbindet er et lavfalset bind med en skindryg, der er så smal som mulig, kun en millimeter ind på permerne, og med små, næsten usynlige skindhjørner. Eller i stedet for hjørner en smal skindskinne i forkanten. Igen var det papiret, der havde det dominerende udspil. Disse to bindtyper blev Parks bidrag til den internationale bogbindertradition. Da Henrik Park stoppede sit virke i 1953, blev det Bent André, der overtog Anker Kysters Eftf. Han havde blandt sine svende Knud Erik Larsen (1920-) og håndforgylde Torkild Hagel Olsen. I 1983 overtog Mogens Dichow Lund (1947-), der er udlært hos J. Juul-Lassen (1882-1965), bogbinderiet.

Håndforgyldere

Det er langt fra alle bogbindere, der også har evnen til at håndforgylde. Gennem tiderne er mange gulddekorationer o.l. blevet lagt i hænderne på specialister. Forgylderen Jens Olsen, som jeg tidligere har nævnt, fik stor betydning bl.a. som underviser i håndforgyldning på Bogbinderskolen. Olsens tre sønner – Gunner (1918-1977), Torkild (1923-1983) og Leif Hagel Olsen (1933-2004) – slægtede faderen på og blev alle dygtige håndforgyldere. De fik, som nogle af de sidste specialister i håndforgyldning herhjemme, nok at bestille. De sidste atten år var Leif Hagel Olsen alene og havde mere end rigeligt at gøre, fordi der næsten ikke var andre at gå til. Vi har dog endnu den dygtige forgylde Jørgen Thorsen, der stadigvæk forgylde i en alder af 81 år.

Nogle nulevende danske bogbindere

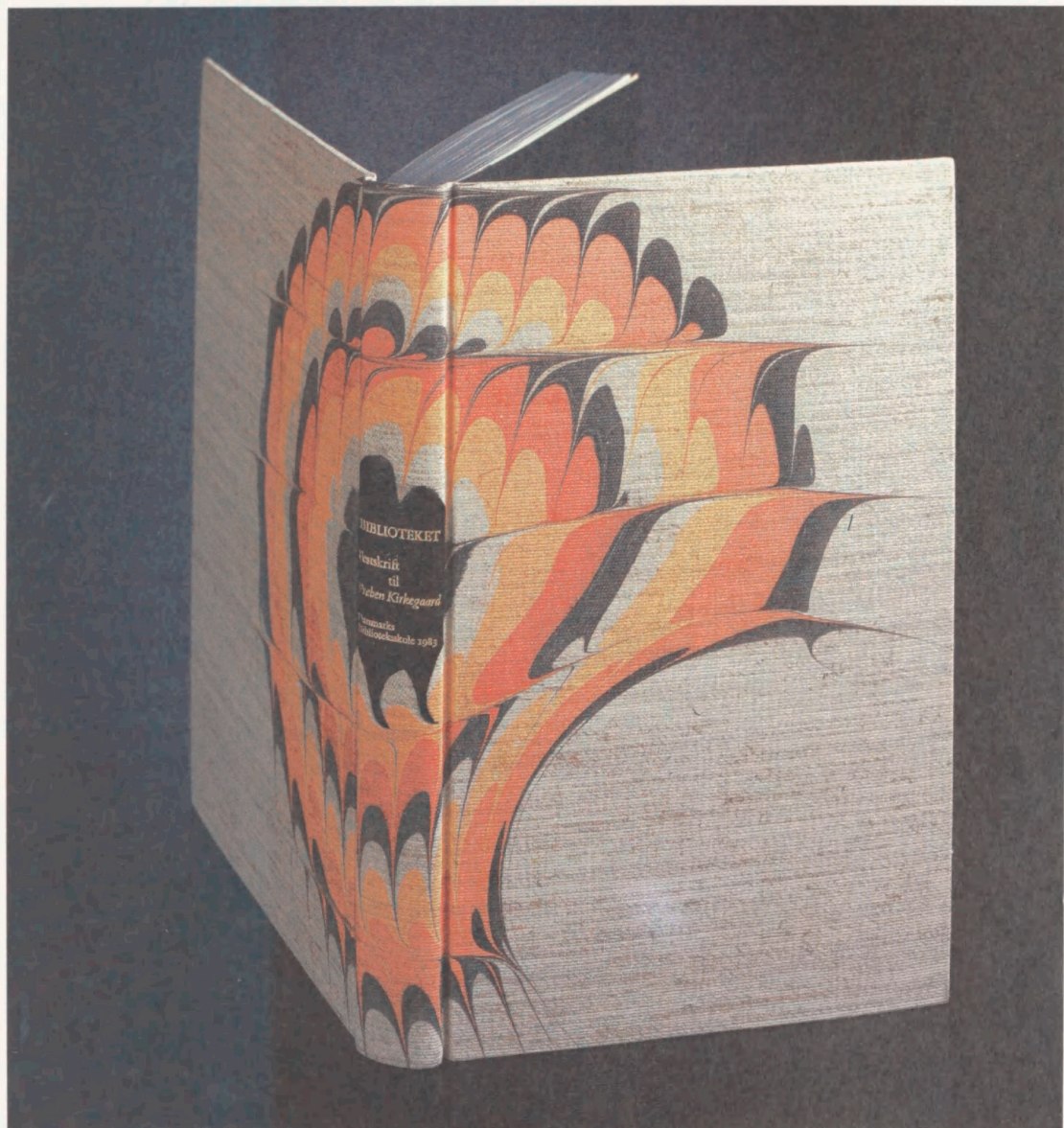
Bogbinder Henning Jensen (1921-2004) var også en af vore dygtige ældre bogbindere. Også han var i udlandet for at dygtiggøre sig, bl.a. som håndforgylde i Schweiz. Han blev førstemand hos V. Hansens Eftf. i Gothersgade, og i 1951 overtog han værkstedet.

Senere flyttede det til Pilestræde 4. Værkstedet lå på første sal, men i gadeplan var der et lille udstillingslokale med en helt speciel atmosfære. Værkstedet ligger stadig ovenpå, men udstillingslokalet er nedlagt. Henning Jensen arbejdede sammen med sin datter Hanne Jensen, der nu har overtaget værkstedet.

Ole Lundberg (1934-) blev uddannet hos Anker Kysters Eftf. i 1953. I 1972 tog han et studieophold på Scuola d'Arte per Legatori Artistici i Schweiz. Ole Lundberg havde sin egen udstilling på Kunstindustrimuseet i november 1984: en markering af 20 år som lærer/leder på Bogbinderskolen under Københavns Teknisk Skole, 30 år som udlært bogbinder og sin 50-års fødselsdag. Ved den lejlighed bemærkede han bl.a.: „i disse dage aflægges den sidste svendep prøve overhoved i mit fag på traditionel vis inden for boghåndværket“.

I 1971, da de i Schweiz, for første gang uddelte den internationale Prix Paul Bonet, fik Ole Lundberg hovedprisen, guldmedaljen, foruden tre sølvmedaljer for flere håndværksmæssige og tekniske fortjenester. Som den første bogbinder nogensinde blev Ole Lundberg taget ind på Charlottenborgs forårsudstilling i 1980, hvor han siden har udstillet fem gange. Ole Lundberg er en ener til marmorering på papir og lærred, ligeledes til klistermarmor. Andre, der bl.a. også har udført papir til bogbind, er Anker Kyster, Jens E. Hansen, Axel Knudsen, Jette Seiden, Jacob Lund og Birgitte Cramer. Af kunstnere kan nævnes Joakim Skovgaard, Thorvald Bindsbøll og Axel Salto. Bakkemarmorering kendes i dag mest som orientalsk. Tyskere og persere har været førende inden for dette kunsthåndværk de sidste par hundrede år, men forskningen kan muligvis føre det tilbage til Japan til 1000/1200-tallet. Klistermarmor-teknikken er i al fald 200-300 år gammel. Det var Anker Kyster der i 1892 genindførte den i Danmark.

Ole Olsen (1932-) har haft et spændende liv som bogbinder. Han fik svendebrev fra Jacob Badens bogbinderi 1952. For at dygtiggøre sig var Ole Olsen hos den internationalt berømte bogbinder Hugo Peller (1917-2002). Han har deltaget i alle tre konkurrencer om Prix Paul Bonet, og opnået at få medaljer. Efter sin sidste deltagelse blev han opfordret til at indtræde i dommerpanelet. Han har deltaget i utallige konkurrencer og udstillinger verden over.

Ole Lundberg-bind

I forbindelse med Preben Kirkegaards afgang som rektor for Danmarks Biblioteksskole i 1983 blev Ole Lundberg opfordret til at indbinde festskriftet. Bindet er udført i lærred med marmoreret motiv midt i bindet og med titelfelt på ryggen. Marmorering er en af Ole Lundbergs specialiteter.

(Biblioteket. Festskrift til Preben Kirkegaard. Red. af Axel Andersen og Erland Munch-Petersen. Kbh. 1983 (Danmarks Biblioteksskoles skrifter, nr. 16)

Ole Olsen-bind

Helbind i mørkeblå maroquin dekoreret med et forgyldt uregelmæssigt stregmønster over hele permen udgående fra et punkt lidt under midten. Bindet er udført af Ole Olsen i 1964. Med tilhørende kassette i bambuspapir. (*Das unschätzbare Schloss*. Frankfurt am Main 1962. Det Kongelige Bibliotek. Boghistoriske Samlinger. Katalogsignatur: gik-77-73 kvart).

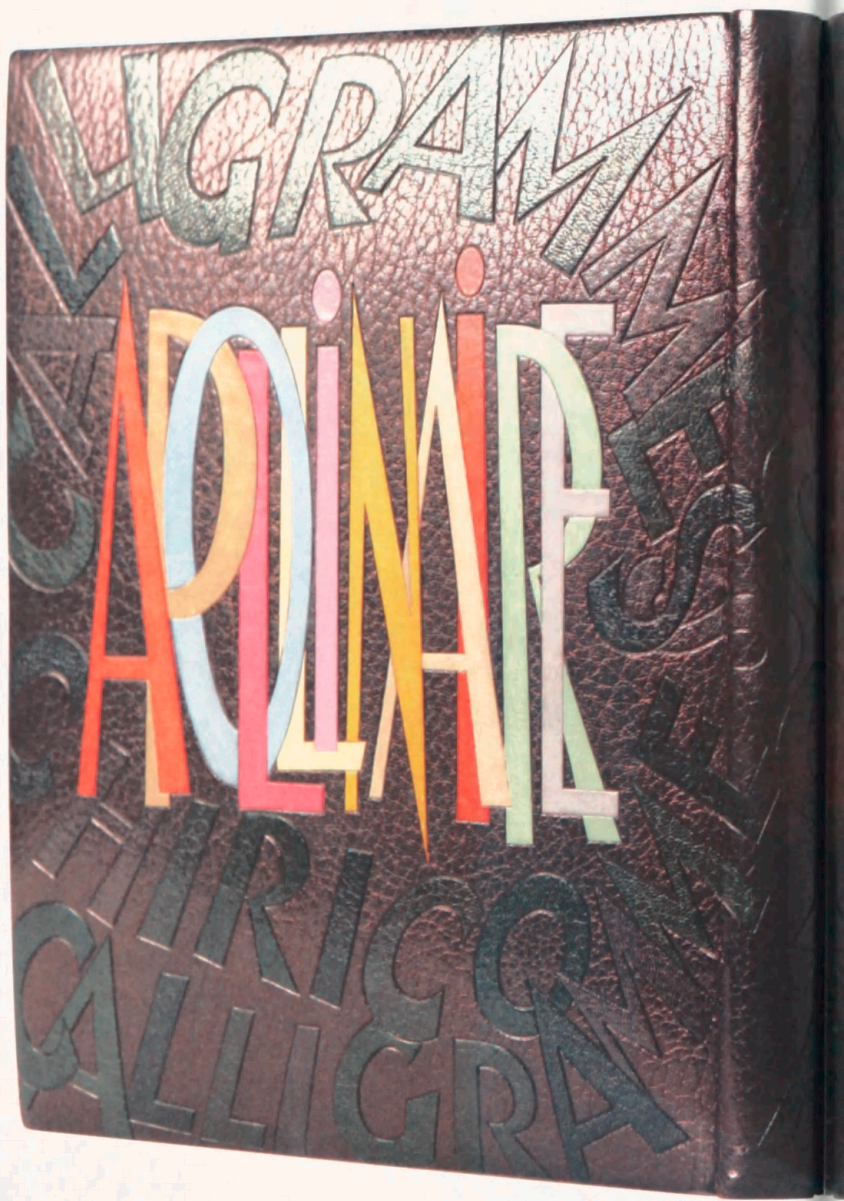
I 1972 åbnede Ole Olsen sit eget galleri og værksted Co'libri i Klosterstræde 16. Oven over døren hænger et bogbind, udført af arkitekten Thorvald Bindesbøll. Ole Olsen blev inspireret af de bogbind, han så på alle de udstillinger og konkurrencer han deltog i – især de franske. Ole Olsen håndforgylde selv, og har haft et nært samarbejde med guldsmed Karen Strand. Han har også udført en hel del intarsiabind. Ole Olsen har også bundet ind for kongehuset, specielt kendt er hans indbinding af Tolkiens trebindsværk Ringenes Herre, hvor Dronningen selv udførte illustrationerne til både bøgerne og bogbindene. I 1998 blev Ole Olsen Kgl. Hoflevandør.

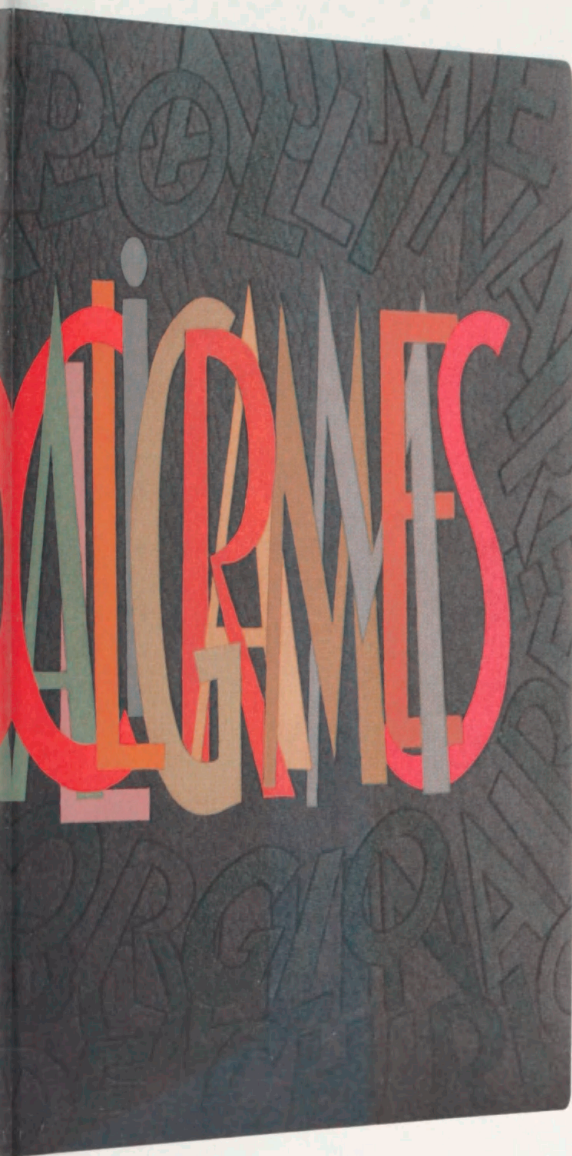
Til de tre internationale konkurrencer om Prix Paul Bonet deltog flere af de dygtigste danske bogbindere. Her skal nævnes Jens E. Hansen, Ole T. Jensen, Bjørn Ebbesen, Preben Bech, Knud Erik Larsen, Ole Lundberg, Ole Olsen, Hans Kristian Bille, Jan H. Madsen, Helle Stisen og Preben Holm Sørensen. Jeg nævner alle disse navne, fordi vores bogbindere, der deltog i konkurrencerne sammen med verdens elite af bogbindere, klarede sig flot og kom hjem med mange medaljer. Prix Paul Bonet er opkaldt efter Paul Bonet (1889-1971), en fransk bogbinder, der begyndte sin karriere i 1925 i Paris. Han forlod helt det historisk betingede design og arbejdede i stedet tæt sammen med digtere og malere fra École de Paris. Paul Bonet var en fremtrædende fortolker af den moderne franske skole og en af de største designere i det hele taget.

Tak til afdelingsbibliotekar Susanne Budde, Det Kongelige Bibliotek, for hjælp ved fremskaffelse af billeder og bibliografiske oplysninger.

Paul Bonet bind

Eksempel på et bind af Paul Bonet. Indbundet uklippet med omslag i rødbrun maroquin, hver tavle bogstavigere af maroquinindlæg med titlen „Calligrammes“ i centrum af fronttavlen og „Apollinaire“ i centrum af bagsidetavlen i farvet kalv. Forsats og bagsats af mørkegrøn maroquin med titel og forfatters efternavn i store forgyldt bogstaver, som slynger sig ind i hinanden. Med guldsnit, chemise-omslag og kassette. Guillaume Apollinaire: *Calligrammes*. Paris: Gallimard 1930. 32,3 × 24,3 cm. Illustreret med 68 litografier af Giorgio de Chirico. Et af 125 eksemplarer signeret af Chirico, og trykt på kinapapir. Bindet er komponeret af Paul Bonet i 1948. I følge Bonet's Carnets er indbindingen af dette eksemplar udført af René Desmules og guldsnit udført af Madame Arnoult. Bogen har tilhørt Bjarne Saxhof og blev solgt på Bruun Rasmussens Auktioner i december 2004 for kr. 250.000.

Kilder

- Andersen, Otto og Aleks. Frølund (red.): *Bogen. Dens Historie, Fremstilling og Udbredelse*. En Haandbog for Boghandlere og Bogvenner. Den danske Boghandler-Medhjælper Forening, København 1925.
- Bruun, Vibeke, Esbjørn Hiort, Richard Kjærgård og John Vedel-Rieper (red.): *Dansk Kunsthåndværker Leksikon*. Forlaget Rhodos 1979.
- Bøggild-Andersen, H.O. og Edward C.J. Wolf: *Bogbindets Historie*. Med en Fortale af Rigsbibliotekar Svend Dahl. Athenæum. København 1945.
- Dahl, Svend: *Bogens Historie*. Til Erindring om Den Danske Boghandler-Medhjælper Forenings 50-Aars Jubilæum 28. Maj 1933. P. Haase & Søns Forlag. København 1927.
- Dahl, Svend: *Forsøg til en Ordbog for Bog-samlere*. 3. forøg. Udg. under Medvirkning af Esli Dansten og Volmer Rosenkilde. Povl Branners Forlag København 1944.
- Grandjean, Austin (red.): *Bogbinderen Ole Olsen, hans håndværk og Co'libri*. Poul Kristensens Forlag, Herning 1998.
- Larsen, Sofus & Anker Kyster: *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780*. Med et Resumé paa Dansk. Levin & Munksgaard Publishers, København 1930.
- Marcus, Aage (red.): *En bog om bogen*. Med forord af Svend Dahl. Carit Andersens Forlag, København 1950.
- Mellem Permer*. Jubilæumsskrift udsendt i anledning af Ahrenkiel Bogbinderis 75-års jubilæum 1999. Fihl-Jensens Bogtrykkeri. København 1999
- Om Indbinding af Bøger, Dekoration og Lidt Teknik*. Udgivet til Brug For Fagskolen for Boghaandværks Elever. Niels P. Thomsens Bogtrykkeri. Holstebro 1935.
- Pindborg, J.J.: *Strejftog i tidlig indisk boghistorie*. København 1967.
- Rohde, H.P.: *Anker Kyster. Bogbinder og bog-kunstner 1864-1939*. Forening for Boghaandværk. København 1982.
- Thomas, Alan G.: *Great Books and Book Collectors*. Excalibur Books, New York 1983.